

Å BYGGE GUDS RIKE PÅ JORDEN:

DEN TIDLIGE KRISTENSOSIALISMENS BLOMSTRING OG AVBLOMSTRING I NORGE

Nils Ivar Agøy

«Det er kirkens sag at gøre sig til talsmand for, hvad vi kan kalde en *kristelig socialisme*,» skrev Jens Tandberg i 1902 – han skulle senere bli Den norske kirkes primas som biskop i Kristiania.¹ Den kristelige sosialismen skulle da være en som strebet mot en rettferdig samfunnsordning bygd på gjensidig tillit. Sosialistenes solidaritet «er intet andet end næstekjærligheten i social form,» skrev hans prestekollega Mikael Hertzberg i 1917, og mente at man måtte være blind om man ikke så den som «avglansen av den kjærlighet evangeliet priser som livets høieste grundlov».² I denne artikkelen skal vi se nærmere på den tidlige kristensosialismen i Norge. Hvorfor vokste den til en hovedstrøm i norsk kristenliv tidlig på 1900-tallet? Og hvorfor ble den deretter begravet så ettertrykkelig at den har vært så å si glemt fram til i dag?

Sosial kristendom og kristen sosialisme

I store industriland som Storbritannia og USA var «sosial kristendom» (*Social Christianity*) og «kristen sosialisme» (*Christian Socialism*) et tydelig innslag i samfunnslivet fra 1880-tallet av. Begge bevegelser var karakterisert av en overbevisning om at kristendommen og sosialismen utfylte og støttet hverandre. Overbevisningen kom i mange former, og det er i alle fall fruktbart å skjelne mellom de to nevnte: «kristensosialisme» og «sosial kristendom». «Kristensosialisme» sikter til et knippe sosialistiske ideologier som hevdet at sosialismen bevisst eller ubevisst er virkeliggjørelsen av kristne eller i det minste bibelske prinsipper. «Sosial kristendom» startet med kristentroen, men mente at den måtte gi seg konkrete utslag i samfunnslivet i den forstand at de kristne må arbeide for å løse konkrete sosiale problemer – og fant da gjerne at arbeiderbevegelsens løsningsforsøk var skritt i riktig retning.

I Norge kom «sosial kristendom» for alvor tidlig på 1890-tallet. Først og fremst var den et svar på økende sosiale problemer knyttet til industrialisering og urbanisering. Kirken og kristenfolket måtte konstatere både at fattigdom og trangboddhet gav seg større (og kanskje verre) utslag enn før, og at det i de større byene vokste fram ganske store grupper som hverken kirken eller de kristne organisasjonene nådde effektivt fram til. Det sterke samfunnsengasjementet i den sosiale kristendom kom i en viss spenning til den individualistiske

kristendomsformen som preget ikke så lite av norsk kristenliv på denne tiden, med en sterk opptatthet av den enkeltes gudsforhold og en markert skepsis til «verden». Men det passet på den andre siden ganske godt inn i tradisjonene etter Hans Nielsen Hauge, som hadde insistert på at de kristne ikke måtte overlate de verdslige tingene til de ikke-troende.

Den sosiale kristendom kom skjevt ut i forhold til den tidlige arbeiderbevegelsen i Norge fordi den kunne oppfattes som en rival. Dette skyldtes ikke minst at arbeiderbevegelsen slo an kirkekritiske strenger. I tråd med tyske og danske forelegg ble kirken framstilt som arbeiderklassens fiende og ikke så få sosialister inntok direkte religionsfiendtlige standpunkter. Da Arbeiderpartiet vedtok sitt prinsippprogram i 1891, inneholdt det poster som i praksis gikk ut på å oppheve statskirken og fjerne den lutherske religionsundervisningen fra skolen.

Mannen som framfor andre ryddet vei for den sosiale kristendom i Norge, var presten Eugène Hanssen. Han arbeidet i flere år utrettelig for å få grunnlagt en arbeiderbevegelse bygget på kristne prinsipper, og for å få statskirkens menigheter til å se sosialt arbeid som et hovedansvar. Av de grunnene som nettopp er nevnt, ble han imidlertid oppfattet som en konkurrent av Arbeiderpartiet og aktivt motarbeidet. Hanssen lyktes heller ikke i å få med seg Indremisjonen, og hans forsøk på å få laget en landsomfattende kristen arbeiderorganisasjon ble, sterkt mot Hanssens vilje, kapret av Høyre, som på 1890-tallet jo var oppsatt på å presentere seg som industriens og også arbeidernes parti. Å få plantet tankene om kirkens sosiale ansvar i presteskapet og hos aktive kirkefolk lyktes bedre. Både det nasjonale prestemøtet i 1894, det første i sitt slag, og det frivillige kirkelige landsmøtet året etter tok fatt i «det sosiale spørsmål» og ønsket å arbeide praktisk for mer rettferdige samfunnsforhold.

I sin skarpe kritikk av liberalkapitalismen var de norske prestene på denne tiden praktisk talt enstemmige. De ønsket ikke å oppheve den private eiendomsretten (slik samtidens sosialister ofte ble anklaget for å ville), men de ville heller ikke gi fritt spillerom til markedet og den frie konkurransen, for de så at den resulterte i urettferdighet og utbytting av småfolk.

Ved siden av Hanssen var også den berømte grundtvigianeren Christopher Bruun og fagteologen Christian Bugge foregangsmenn. Bruun flyttet i 1893 fra Gausdal til østkanten i Kristiania. Året etter startet han *For kirke og kultur* sammen med prestekollegen Thorvald Klaveness. Bruun soknet til Venstre,

Klaveness var høyremann, men de var enige om at det nye tidsskriftet måtte fokusere på det sosiale spørsmål. Faktisk ble det, sammen med det mer presteinterne *Luthersk Kirketidende*, en hovedkanal for informasjon om kristelig-sosialt arbeid, for analyser og for debatter om hva Den norske kirke burde foreta seg. Allerede i første årgang debatterte den dypt konservative professor Bredo Morgenstjerne med sosialdemokraten Fernando Linderberg om sosialistenes program virkelig var gjennomførbart. Der Morgenstjerne nok trodde at sosiale onder «i nogen grad lader sig formindske», men la like stor vekt på «hvert enkelt menneskes reform af sig selv», insisterte Linderberg på at tiden nå var kommet «da kirken maa mødes med socialismen og sammen med denne hævde arbeidernes *ret*». ³

Overveiende var stoffet i kirkepressen preget av selvkritikk. Botemidlet for tidligere forsømmelser fra kirkens side var planmessig kristelig-sosialt arbeid. Kirken måtte oppsøke arbeiderne der de var og måtte knytte sin forkynnelse tydelig til tidens aktuelle spørsmål.

Omslag

Omkring år 1900 skjedde det et skifte i arbeiderbevegelsen som skulle gi kristelig-sosiale eller kristensosialistiske tanker bedre vekstvilkår. Det var blitt klart for Arbeiderpartiets ledelse at programpostene fra 1891 skadet partiet, og på landsmøtet i 1901 ble posten om å skille stat og kirke strøket, skjønt det skjedde med et nokså lite flertall. Begrunnelsen var at den hadde skremt bort potensielle velgere, og at det dessuten ville være lettere å holde religionen under kontroll dersom man hadde statskirke. Da Arbeiderpartiet fikk sine aller første stortingsrepresentanter to år senere, var det først og fremst fordi småfolk i Nord-Norge hadde stemt på den religiøst anstrøkne bevegelsen som sokneprest Alfred Eriksen i Karlsøy hadde startet. Den hadde front mot «nessekonger» og «storfolk», og var såpass sosialistisk at den nødtørftig kunne knyttes til Arbeiderpartiet i 1903. Eriksen ble valgt inn av nordlendingene, sammen med en baptist, en katolikk og en indremisjonsmann. Det hadde neppe skjedd uten programendringen i 1901. Arbeiderpartiet framstod også som betydelig mer religionsvennlig i og med at legen – og tidligere santalmisjonsleder – Oscar Nissen ble valgt til partiformann i 1906, og gjennom journalist Olav Kringens virksomhet, ikke minst som redaktør av det nye partitidsskriftet *Det tyvende aarhundrede*. De signaliserte begge at partiet og bevegelsen var åpent for troende mennesker. Kringen var overbevist om at sosialistene hadde mye å lære av kristendommen.

De talrige socialister, som idag i kristendommen ser en magt af uendelig langt større virkeomraade og tidsomspænden end socialismen, søger støtte i dens idealer med bevidst stræben, og de tusener andre, som ikke gjør det bevidst, de finder dens lysende spor paa sin vei, og kristendommens forkyndere har anledning til at lede dem frem til lysets kilde.⁴

Mange andre formidlet også «sosial kristendom» innad i arbeiderbevegelsen, bl.a. den danskfødte journalisten Alfred Kruse og redaktøren og antimilitaristen Einar Li – som på et møte i London i 1915 erklærte at «Socialismen er Kristi levende evangelium».⁵ I 1906 fikk kristensosialismen organisatorisk ståsted i Arbeiderpartiet i form av partilaget Den kristelig-sociale forening. Fra 1912 gav denne foreningen ut det månedlige tidsskriftet *Samfundets Krav*, redigert av en ung teolog, Halfdan Riiser. Carl Bonnevie, som ble stortingsmann for Arbeiderpartiet fra 1912, gav i 1910 ut brosjyren *De kristne og socialismen* på partiforlaget, hvor budskapet bl.a. var at det bare var et spørsmål om tid før de kristnes rettsfølelse ville bringe dem til å arbeide for socialismen. Både Kringen, Kruse, Li og Bonnevie var for øvrig skribenter i *For kirke og kultur*.

Ungsosialismen

Fra ca. 1905 ble imidlertid de kristensosialistiske strømningene møtt av en motsatt tendens i arbeiderbevegelsen, nemlig en ilsk antireligiøsitet forankret særlig i Norges social-demokratiske ungdomsforbund, stiftet 1903. Antireligiøsiteten var en del av den utålmodige *ungsosialismen* som kom til Norge gjennom Sverige. Blant dens viktigste saker var kampen mot militærvesenet og altså mot religionen. «Religionen er den som hindrer arbeiderbevægelsen mest,» sa en delegat til ungdomsforbundets landsmøte i 1908. «Her er det kampen skal staa, her er det vor sak sitter fast.»⁶ Ungsosialistene så de etablerte kirkene i industrilandene som et av de aller mest effektive redskapene for de kapitalistiske makthaverne til å hindre arbeiderklassens frigjøring. Kirkene var skadelige bl.a. fordi de angivelig

- lærte at arbeiderne skulle avfinne seg med sin lodd i livet, og med sin himmelvendte forkynnelse tok krefter og oppmerksomhet fra arbeidernes kamp for bedre kår på jorda;
- alltid tok makthavernes parti mot arbeiderne;
- var motstandere av vitenskap og fri tenkning og holdt folk nede i uvitenhet;
- ble representert av hyklerske prester som ikke levde som de lærte. De oppfordret småfolk til nøysomhet, men var selv griske og gjerrige.

Ungsosialistene hevdet at kirkene skremte med evige helvetesstraffer for å sikre at deres samfunnsbevarende lære ble fulgt, men at de samtidig lokket med evig salighet som lønn for et liv i from ydmykhet og nøysomhet. Imidlertid er det et poeng at ungsosialismen ikke bare var antikirkelig, men også antireligiøs, fordi den holdt religion i alle dens former for å være usann og i strid med vitenskap og rasjonalitet. Ungsosialistene hadde en kullsviertro på at religionen kunne utryddes ved opplysning og kritikk. Retningen hadde derfor et sterkt misjonerende preg. Ungsosialistene mente å ha funnet Svaret på verdens problemer. Mange av dem hadde utkjempet store sjelekamper før de klarte «helt at bryte broen av med de religiøse dogmer». ⁷ I stedet for uvitenhet, autoritetstro og slavemoral ville de sette kunnskap, fri tenkning og frihet fra kristendommens knugende moralske åk. Ikke rart at mange av dem omtalte sitt budskap i religiøse termer. «Livets lyse tro, at den frie tankes strømminger vil bortskylle alle hindringer for slægtens frigjørelse, er verdens sande religion!» skrev én. ⁸ Det må sies at det ungsosialistiske standpunktet var preget av en tydelig dogmatisme. Uenighet ble oppfattet som et apriori bevis på manglende kunnskap og sosialistisk dannelses. Kristensosialistene i Arbeiderpartiet ble stemplet som «krumryggede kristelige slavekadavere» og liknende. ⁹ Stort sett ble skjellsordene tolerert av partiledelsen, som ikke ville komme på kant med de radikale aktivistene. Men da ungdomsforbundets blad *Klassekampen* i 1913 hevdet at partifellene i Den kristelig-sosiale forening var mentalt tilbakestående, vanket det refs fra partiets hovedorgan *Social-Demokraten*, som i stedet berømmet foreningen for godt og fruktbart arbeid for sosialismen.

Den kristelig-sosiale bølgen

Det var ikke lett for kirke og kristenfolk å forholde seg til en arbeiderbevegelse som var så internt uenig, og hvor ledelsen ikke ville ta klart standpunkt. Uansett ble de første årene av 1900-tallet preget av økende interesse for kristensosialismen og/eller kristelig-sosialt tankegods utenfor de erklærte sosialistenes rekke også. Impulsene kom som regel fra utlandet, særlig fra Storbritannia, Sveits og USA. Ikke minst ble synsmåter fra de to sveitsiske lutherske prestene Hermann Kutter og Leonhard Ragaz, og fra den amerikanske baptisten Walter Rauschenbusch, formidlet til den norske offentligheten. Kutter mente at sosialismen var den fremste eksponenten for kristendommens idealer om kjærlighet og rettferdighet, og at det var på sosialismen fremtidens gudsrrike måtte bygges. Sosialdemokratene var Guds redskap til å forbedre verden, til tross for alle feilgrep de hadde gjort og gjorde. «Hvilken gudsfornægtelse er den

farligste: socialdemokratiets, der fornægter med munden og dog med eller mod sin vilje bekjender i gjerning, eller din, der bekjender med munden og fornægter i gjerning?» spurte Kutter leserne av sin bok *Retfærdighed*, som kom på norsk i 1909.¹⁰

Den økte interessen gav seg mange utslag. Den lar seg spore i artikler i presse og tidsskrifter. Både det teologisk konservative *Luthersk Kirketidende* og det liberale *Norsk Kirkeblad* økte f.eks. kraftig sin dekning av den sosiale kristendommen omkring 1910. Vi finner den i foredrag og debatter i lag og foreninger, presteforeninger ikke minst. Det kanskje beste målet er den store oppmerksomheten den sosiale kristendommen og kirkens forhold til sosialismen og arbeiderne ble viet når den nasjonale presteforeningen trådte sammen. Tidlig på 1900-tallet fikk også Norge sine første «arbeiderprester», da teologene Mikael Hertzberg og Kristen Skjeseth tok seg jobb henholdsvis på mekaniske verksteder i hovedstaden i 1905 og på anlegg i Sør-Varanger i 1908-09, for virkelig å kjenne på kroppen og i pengepungen hvordan kroppsarbeiderne hadde det. De ble begge ivrige talsmenn for at kirken måtte gå inn i kampen for sosial rettferdighet. Skjeseth vakte oppsikt da han i 1910 erklærte at han ikke et øyeblikk trodde at det skulle være noen motsetning mellom sosialisme og kristendom. Enda mer oppmerksomhet fikk Thorvald Klaveness, den respekterte redaktøren av *For kirke og kultur*, tidligere høyrepolitiker og nå sokneprest på Frogner, i 1912. I et foredrag for Kristiania presteforening besvarte han da spørsmålet «Har vi som kristne nogen interesse av at den privatkapitalistiske samfundsordning blir opretholdt?» med et tydelig nei. Mange flere prester kunne nevnes. En håndfull meldte seg inn i Arbeiderpartiet. Klaveness mente for sin del at dette ikke var aktuelt «saalænge gudsfornegtelse, forsvarsnihilisme og alskens vilde idéer om at fremme den sosiale tanke ved forbryderske midler» stod så sterkt i partiet som de gjorde.¹¹ Men teologiprofessor Simon Michelet skrev i *For kirke og kultur* i 1913 at den slags kanskje best kunne bekjempes ved at man ble partimedlem.

En rekke nye tiltak og metoder ble utviklet og utprøvd for å nå fram til arbeiderne med kristen forkynnelse og for å ta sosiale og økonomiske problemer under kristen behandling – to målsettinger som det ikke i denne sammenheng synes fruktbart å holde sterkt fra hverandre fordi så mange av aktørene så dem som to sider av samme sak. Det meste skjedde i de store byene. En dynamisk kristelig-sosial studentbevegelse gikk løs på arbeiderkvarterene i hovedstaden, både for å arbeide direkte med sosial nød og for å opprette personlig kontakt og

forståelse mellom arbeidere og folk fra samfunnseliten. Det kom herberger, «Kameratklubber» og til slutt et «settlement» hvor studentene bodde blant arbeidere på østkanten. De sosialt interesserte studentene samarbeidet også med *småkirkebevegelsen* som etter utenlandske mønstre vokste fram i Kristiania fra ca. 1900. Småkirkene ble alle bygd i arbeiderstrøk, og var ment å skulle bringe prest og menighet i langt nærmere kontakt med hverandre enn i «vanlige» menigheter, og å være sentre i foreningsliv og sosialt arbeid. Et forslag om å etablere *arbeiderprester* som en permanent stillingskategori ble til syvende og sist ikke realisert, men en rekke vei- og jernbaneanlegg fikk i alle fall *anleggsprester*. Oppsøkende gårdmøter i arbeiderkvarterene ble videreført fra 1890-tallet, og omkring 1910 ble de supplert med egne samtalemøter for mannlige arbeidere, organisert av hovedstadens prester som en direkte respons på ungsosialismens angrep. Mange statskirkemenigheter og kristne organisasjoner drev ellers et vidt forgrenet sosialt arbeid – barnehager, fattighjelp, feriekolonier, arbeidsstuer, lappeskoler og mye annet. Dette arbeidet var på sett og vis kirkens hovedstrategi for å møte «det sosiale spørsmål», skjønt det sjelden ble formulert i termer som arbeiderbevegelsen forstod. Det ble jevnt over kritisert av arbeiderbevegelsen som hyklersk flikking på det råtne kapitalistiske samfunn, men i enkelte tilfeller ble det godtatt som utslag av en ærlig vilje til å hjelpe – og fordi behovene var så store. Best kjent i så måte er den halvveis formaliserte arbeidsdelingen mellom Kristiania kommune og kirken, hvor kirken fikk ansvaret for eldreomsorgen, mens kommunen tok de pleietrengende. Selv arbeiderpartipioneren Carl Jeppesen, som så ofte hadde dyppet sin penn «i vitriol når han skrev om kapitalens tjenere i prestekjole», måtte innrømme at han var imponert da han som Kristianias ordfører i 1917 fikk se Gamle Akers gamle hjem som pastor Eugène Hanssen hadde vært drivkraften bak.¹² «Det har for meg vært normen for et gamle hjem at det måtte være slik som jeg, som samvittighetsfull sønn ville bygge det for min egen far og mor,» sa han. «Derfor har jeg ment, at et slikt hjem kunne aldri den private velgjørenhet eller andre bygge — bare kommunen. Men når jeg nå står her i dette hjem som ved presten er bygget, da skal jeg offentlig bekjenne at både jeg og mitt parti har tatt fullstendig feil. Et slikt hjem hadde vi aldri bygget.»¹³

Brobygging

Etter 1900 ser vi altså en rekke forsøk på å bygge broer mellom kristenfolk og sosialister. De kom slett ikke bare fra kirkelig hold. Hvis bare pietistene ble kjent med sosialismens evangelium, skrev den berømte arbeiderpartipolitiker Torgeir Vraa etter en agitasjonsferd på Sørvestlandet i 1904, så ville de «gripe

dette som det eneste praktiske middel til at faa guderiget paa jorden til at bli en kjendsgjerning». ¹⁴ Han så fram til at sterkttroende vestlandskristne ville bli kjernetropper i partiet, og et rensende element i det. Vraas partifelle Carl Bonnevie inviterte kristne til å svelge sine betenkeligheter om klassekamp og materialisme og melde seg inn i Arbeiderpartiet, for sosialismens mål var så gode, og de kristne ville finne det lettere for de kristne å påvirke arbeiderbevegelsen innenfra enn utenfra. Et liknende budskap om at kristenfolket måtte se forbi sine umiddelbare innvendinger og ikke dømme sosialismen utenfra, lød fra statskirkepresten Egil Brekke. Han var villig til å kalle Jesus sosialist. Men det aller tydeligste signalet i denne retningen kom i Mikael Hertzbergs bok fra 1917 *Kirken og folket. Til orientering i det sociale spørsmål*. Hertzberg, som hadde lang erfaring som småkirkeprest i Kristiania bak seg, ville informere kirkefolket om arbeidernes ofte helt uholdbare vilkår under kapitalismens «rædselsherredømme», og påvirke dem til å bedømme sosialismen ut fra dens mål. Dens solidaritet var «intet andet end næstekjærligheten i social form.» ¹⁵ Kirken måtte engasjere seg på arbeidernes side, skrev han, og bl.a. kreve folketrygd og lovfestet rett til arbeid.

Også i enkelte konkrete kampsaker ble det bygd allianser. Kirke og arbeiderbevegelse hadde stått sammen om å bli kvitt offentlig akseptert prostitusjon på 1880-tallet. I kampen mot alkoholsmisbruk var det også noe kontakt, men her var hovedmønsteret at sosialistene bygde opp sine egne avholdsorganisasjoner som klare alternativer til de «borgerlige». Fra 1910-tallet tegnet det imidlertid til at fredsarbeid kunne bli en felles sak. Antimilitarisme hadde vært blant arbeiderbevegelsens fanesaker fra første stund, og særlig ungdomsbevegelsen hadde vært ivrige her. Den bygde oftere på skepsis til militærvesenet som en klassefiende enn på prinsipiell pasifisme. Under første verdenskrig vokste en temmelig sterk fredsbevegelse fram i presteskapet også. Norske Presters Fredsforening ble stiftet våren 1915 og talte godt over halvparten av statskirkeprestene før året var omme, et tall som i løpet av de neste tre årene steg til sju av ti. Heller ikke den var pasifistisk, skjønt enkelte pasifistprester fantes. Men den anviste et område hvor tilnærming mellom prestene og arbeiderbevegelsen var mulig. Vi må «oprigtig anerkjende socialisternes energi og opofrende arbeide for fred paa jorden, hvormeget mange av os end kan være uenige med dem i almindelighet,» het det i første nummer av foreningens organ. ¹⁶ I 1918 begynte den å samarbeide formelt med Norges Fredsforening, hvor nettopp arbeiderpartipolitikerer Carl Bonnevie var leder.

Tause år

Vi har alt sett at stillingen til religionen var et både følsomt og brennbart spørsmål i Arbeiderpartiet på hele 1910-tallet. Et stormløp fra den antireligiøse fløyen mislyktes på landsmøtet i 1911, men de antireligiøse jublet da pastor Alfred Eriksen ble presset ut av partiet året etter (riktignok på et spørsmål om partidisiplin, ikke religion). Til landsmøtet i 1915 forelå det ikke mindre enn sju ulike forslag om å endre partiprogrammet m.h.t. de religiøse sakene. De spente over hele registeret, fra at partiet skulle oppby «alle sine kræfter til religionens bekjæmpelse i sin helhet» til at det ikke kunne «billige at man ved taler, demonstrationer og i partipressen driver antireligiøs propaganda».¹⁷ Landsstyret gikk inn for å beholde programmet uendret, noe som også ble vedtatt. Men det var og ble oppfattet som bare en utsettelse. Tiden fram til neste landsmøte i 1918 ble en mobiliseringstid både for dem som ville vise forsonlighet overfor religionen, og for dem som ville knekke den. Det var de sistenevnte som hadde mest vind i seilene. Under første verdenskrig var radikalismen, representert ved «Den nye retning» under ledelse av Martin Tranmæl, i framgang i norsk arbeiderbevegelse. Blant dens ivrigste forkjempere var det mange religionskritiske ungsosialister. Fra den radikale leiren ble alle forslag om samarbeid fra kristelig-sosial eller kristensosialistisk side møtt med foraktfull avvisning.

På landsmøtet våren 1918 var det «Den nye retning» som seiret og som fylte de sentrale tillitspostene i partiet. På landsmøtet hadde dessuten en av de argeste religionsstormerne, Arvid G. Hansen, fått flertall for et benkeforslag som krevde at kristendomsundervisning skulle fjernes som skolefag. Med rette eller urette stemplet dette partiet i opinionen som en erklært motstander av kristendommen. Saken kom sterkt til å prege stortingsvalgkampen om høsten. Den kostet partiet mange stemmer og bidro dessuten til en polarisering som gjorde det uhyre vanskelig å oppfordre kristenfolket til å betrakte arbeiderbevegelsen ut fra dens ideelle mål, slik Brekke og Hertzberg hadde gjort. Under den nye ledelsen skremte Arbeiderpartiet ikke-sosialistene med snakk om klassekamp, revolusjon og diktatur, og i 1919 med å melde seg inn i Den kommunistiske internasjonale med base i Moskva. For kristensosialistene ble det i denne tiden stadig kaldere i partiet, og for fredsaktivistene i presteskapet ble det mindre og mindre aktuelt å prøve å samarbeide med tilhengerne av væpnet revolusjon, uansett hvor mye de var motstandere av borgerlige arméer. Etter at partilandsmøtet i 1919 hadde bekreftet orienteringen mot Moskva og forkastet den norske forfatningen, meldte Den kristelige socialistiske forening (som navnet nå var endret til) seg ut, «nødtvunget og med stor sorg».¹⁸ Den holdt det gående som partiuavhengig i et

drøyt års tid, men det ble ikke noe av tanker om å reorganisere bevegelsen på bredere basis, og fra årsskiftet 1921-22 gikk *Samfundets Krav* inn for godt. Dermed var det slutt på den organiserte kristensosialismen i Norge for lange tider.

Hvorfor gikk det slik? Den viktigste grunnen er utvilsomt den som nettopp er nevnt: den radikale «nye retning»s seier i Arbeiderpartiet, inkludert partipressen. Den gjorde kristensosialistene i arbeiderbevegelsen tilbakeholdende og motfalne, men den gjorde det også markert vanskeligere for dem utenfor å «lefle» med sosialismen. Men en annen grunn var at kristensosialismen ble assosiert med den liberale siden i kirkestriden som preget så mye av kristenlivet i Norge etter ca. 1900, men som særlig tilspisset seg i og med Calmeyergatemøtet i februar 1920, da representanter for organisasjoner og miljøer på konservativ side vedtok å ikke samarbeide med liberalere. Det var flere grunner til assosiasjonen. For det første var de liberale teologene i utgangspunktet opptatt av kristendommens etiske innhold, noe som nesten alltid førte til en interesse for sosialetikk. Interessen ble selvsagt delt av atskillige konservative teologer også, men var ikke noe som i samme grad karakteriserte deres retning. Alfred Eriksen, Arbeiderpartiets parlamentariske leder 1903-1912, var teologisk svært liberal, og flere av de mest kjente kristensosialistiske prestene var det også, skjønt på ingen måte alle. Da imidlertid Eugène Hanssen i 1913 gjorde et framstøt for å få samlet kirkens «sociale prester», ble resultatet et helt annet enn han hadde tenkt. I den «Presteforeningens fremskridtsgruppe» som ble dannet, havnet markerte liberalere i de sentrale posisjonene, og gruppen kom meget snart til å fungere som et kamporgan for dem i stedet for å bli det brede «sosial-kristelige» forbundet Hanssen hadde planlagt.

En annen faktor som uten tvil bidro til å svekke kristensosialismen etter første verdenskrig, men som er vanskelig å måle og innholdsbestemme nøyaktig, er at det mentale klima ble hardere. Tiden før verdenskrigen hadde vært preget av optimisme og framskrittstro, men krigen viste at nettopp de samfunnene som hadde skrytt av å være mest avanserte og siviliserte, hadde henfalt til barbari og råskap. Revolusjonen i Russland og revolusjonsforsøk mange andre steder syntes å vise at store sosiale endringer i alle fall *kunne* komme gjennom vold. Mellomkrigstiden var preget av en leten etter nye standarder og av stridende ideologier, livssyn og filosofier – og av langt mindre optimisme. Dette fremmet apokalyptiske og eskatologiske sekter og ytterliggående politiske retninger, men ikke den håpefulle kristensosialismen.

Som det nå var, ble 1920-tallet tause år for kristensosialismen og sosial kristendom i Norge. I *Luthersk Kirketidende* manet Mikael Hertzberg stadig til kristelig forsoning mellom arbeidsgivere og arbeidstakere, men budskapet fenget ikke som før, og dessuten forlot Hertzberg redaksjonen i 1926. Enkelte andre akademikere, mest prester, fulgte med på hva som skjedde med den sosiale kristendommen i utlandet, men prøvde ikke å dra i gang ny virksomhet i Norge. Den eneste litt større organisasjonen hvor kristensosialistisk tankegods på sett og vis levde videre, var Norges kirkelige landslag. Laget ble dannet høsten 1920 for å påvirke politikken i kristelig retning og dessuten arbeide for «kirkens fortsatte selvstændiggjørelse». Den uten sammenlikning mest sentrale lederen, professor Karl Vold ved Menighetsfakultetet, var en nokså typisk kristensosialist. Imidlertid kom han snart på kant med den organiserte arbeiderbevegelsen på grunn av at han sterkt kritiserte religionsskepsisen og -fiendtligheten han så der, og som han nesten ukentlig dokumenterte i klippspaltene i *Kristelig Ukeblad*. Vold ble hatet av ledelsen i Arbeiderpartiet, ikke minst da han foran stortingsvalget i 1930 innstendig advarte kristne velgere mot å stemme på det, nettopp p.g.a. dets antikristne profil. Det var den samme profilen som fikk kirkens ledere til å tenke mer på hvordan statskirken skulle kunne forsvares mot en fiendtlig-sinnet regjering enn på hvordan et tillitsfullt samarbeid med arbeiderbevegelsen kunne bygges.

Først etter at Arbeiderpartiet hadde omdefinert hele partiprofilen, ikke minst for å unngå å støte bort kristeligsinnede velgere og framstå som et «trygt» regjeringsparti, kunne kristensosialismen reetablere seg. Det skjedde i praksis først fra 1938-39, og da i en lavkirkelig form. Men det er en annen historie.

Litteratur

Agøy, Nils Ivar: *Kirken og arbeiderbevegelsen: Spenninger, skuffelser, håp. Tiden fram til 1940*, Fagbokforlaget, Oslo 2011.

Bjørnsen, Bjørn: *Har du hjerte? Tusener lider! Arbeiderbladet 100 år. Bind I 1884-1918*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1984.

Dagens liv (dagsavis utgitt av Alfred Eriksen 1913).

For kirke og kultur (tidsskrift grunnlagt 1894, skiftet 1919 tittel til *Kirke og kultur*).

Fred paa jorden (organ for Norske presters fredsforening).

Hertzberg, Mikael: *Kirken og folket. Til orientering i det sociale spørsmål*, Aschehoug, Kristiania 1917).

Klassekampen (organ for Norges social-demokratiske ungdomsforbund og organisatoriske etterfølgere 1909-1940).

Kutter, Hermann: *Retfærdighed (Romerbrevet kap. I-VIII) Et gammelt ord til nutidens kristenhet*, Steenske forlag, Kristiania 1909.

Menigheten med den gamle kirke. Gamle Aker 1861-1961, Oslo 1961.

norske Arbeiderparti, Det: *dagsorden for landsmøtet*, Kristiania 1915.

Samfundets Krav (organ for Den kristelig-sociale forening 1912-1919, for Den kristelige socialistiske forening 1920-1921).

Ung-Socialisten (organ for Norges social-demokratiske ungdomsforbund 1906-1909).

Øiumshaugen, Iver: «*Vi kommer ikke med kugler og kanoner*». *Arbeiderbevegelsens framvekst og utvikling i Gjesdal før 1940*. Hovedoppgave i historie, Bergen 1995.

Nils Ivar Agøy, f. 1959, er historiker og teolog. Han arbeider ved Høgskolen i Telemark som professor i moderne historie og har skrevet bøker bl.a. om beredskapen overfor «indre fiender» i Skandinavia i mellomkrigstiden, om den norsk-svenske unionsstriden og om J.R.R. Tolkiens liv og forfatterskap. I 2011 gav han etter mange års forskning ut boken *Kirken og arbeiderbevegelsen: Spenninger, skuffelser, håp. Tiden fram til 1940* på Fagbokforlaget.

E-post: Nils.I.Agoy@hit.no

-
- ¹ *For kirke og kultur* 1902, s. 280.
² Hertzberg, s. 210.
³ *For kirke og kultur* 1894, s. 176, 323.
⁴ *For kirke og kultur* 1909, s. 446.
⁵ *Samfundets Krav* nr. 9, 1915.
⁶ *Ung-Socialisten* 6, 1908.
⁷ *Klassekampen* nr. 30, 1919.
⁸ *Ung-Socialisten* nr. 2, 1908.
⁹ Syndikalistbladet *Direkte Aktion* sitert etter *Dagens liv* nr. 12, 1913.
¹⁰ Kutter, s. 203.
¹¹ *For kirke og kultur* 1913, s. 413.
¹² Bjørnsen, s. 63.
¹³ Bjørnsen, s. 63; *Menigheten med den gamle kirke*, s. 54.
¹⁴ Øiumshaugen, s. 64.
¹⁵ Hertzberg, s. 210, jf. 195f.
¹⁶ «Om arbeidet for freden», *Fred paa jorden* nr. 1, 1918.
¹⁷ Det norske Arbeiderparti, dagsorden for landsmøtet, s. 13.
¹⁸ *Samfundets Krav* nr. 5-6, 1920.